

ÎNCEPUTURILE ORGANIZĂRII VAMALE ÎN DOBROGEA ROMANĂ

OCTAVIAN BOUNEGRU

Împrejurările în care teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră a fost integrat în sistemul politic și economic roman, ca și încadrarea în timp a acestui proces au constituit, cum era și firesc, obiectul a numeroase studii și articole, unele dintre ele dedicate special acestei probleme. Unul din aspectele importante ale acestui proces, aspect atît de natură militară, cît și economică, este acela legat de primele măsuri privind organizarea vamală a teritoriului nou cucerit. Iată de ce ni se pare oportun ca atunci cînd se vorbește despre organizarea rețelei vamale în Dobrogea să se facă referiri, chiar și în mod tangențial, la anexarea acestui teritoriu la Imperiu. Este tocmai ceea ce ne permitem să încercăm în cele ce urmează. Metodologic ni se pare mai nimerit să începem cu o sumară trecere în revistă a opiniilor privind anexarea Dobrogei.

Pînă acum un deceniu și jumătate era unanim acceptat de către cei ce s-au ocupat de acest eveniment anul 46 e.n. ca dată la care Dobrogea a fost integrată Imperiului¹, pornindu-se de la interpretarea într-un sens mai larg a cunoscutului pasaj din Eusebius². Dacă imensa majoritate a învățaților consideră că teritoriul dobrogean a fost anexat provinciei Moesia³, nu a lipsit nici opinia potrivit căreia această zonă ar fi făcut parte din provincia Thracia pînă în vremea lui Commodus⁴. Recent, Al. Suceveanu,

¹ J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, II, Paris, 1892, p. 198; A. von Premerstein, *JÖAI*, I, 1898, Beibl., col. 183; B. Filow, *Die legionen der Provinz Moesia*, Leipzig, 1906, p. 3; J. Weiss, *Die Dobroudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 32; V. Părvan, *Ausonia*, X, 1921, p. 193; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/1, Viena, 1932, p. 145—146; M. Fluss, *RE*, XV, 1932, s.v. *Moesia*, col. 2376; Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, București, 1958, p. 7; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 38; D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 306—307; R. Vulpe, *DID*, II, p. 48—49.

² Eusebius-Hieronimus, *Chron.*, p. 180, 12—13 (ed. Helm): *Thracia huc usque regnata in prouinciam redigitur*.

³ Printre alții, A. Stein, *Römische Reichsbeamten der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920, p. 12; Idem, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 17; H. Dessau, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit*, II, Berlin, 1930, p. 532—533.

⁴ A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 184—189; S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut-Empire*, Brugge, 1949, p. 201.

într-un important articol⁵, completat în chip fericit de un altul⁶, analizează pe larg toate argumentele pe care se bazează adepții anului 46 și ajunge la la concluzia că Dobrogea a fost integrată Moesiei mult mai probabil în timpul lui Vespasian. Această ipoteză pare să fi câștigat teren, câtă vreme în ultimul timp ea este acceptată de tot mai mulți cercetători⁷, deși continuă să existe și o părere opusă⁸.

Pe scurt, cercetătorul mai sus citat arată, pe bună dreptate, că pasajul din Eusebius nu menționează decât strict Thracia, adică provincia de la sud de Haemus. Pe de altă parte succesiunea regilor odrisi, care este încă departe de a fi pe deplin rezolvată, nu poate constitui un argument decisiv în favoarea anului 46 e.n. ca dată de anexare a Dobrogei. În sfârșit, scrisorile guvernatorilor din celebra *horrothesie* histriană nu ar reflecta, în viziunea autorului, decât reglementările vamale într-un oraș grecesc, anexat definitiv în vremea lui Crassus și care nu are legătură directă cu interiorul teritoriului⁹. Toate aceste considerații, la care Suceveanu adaugă mai târziu argumente suplimentare¹⁰, sînt de natură să ne convingă că, într-adevăr, trebuie deocamdată abandonată datarea în anul 46 e.n. a anexării Dobrogei la provincia Moesia. Realitățile politice și mai ales cele militare ale Dobrogei din vremea lui Vespasian, ne conduc către ipoteza mult mai plauzibilă a integrării acestei regiuni în această perioadă, cel puțin din punct de vedere militar. În viziunea autorului menționat, în primii ani de domnie ai lui Vespasian are loc o primă etapă a anexării, pentru ca integrarea definitivă să se producă abia sub Traian¹¹. Vom vedea în cele ce urmează că momentul istoric în care începe organizarea vamală din Dobrogea romană, pare să confirme cele susținute de Suceveanu.

Să urmărim în continuare care sînt informațiile de care dispunem în ceea ce privește începutul organizării vamale în Dobrogea, precum și felul în care au fost ele interpretate. Textul *horrothesiei* lui Laberius Maximus este singurul document ce ne precizează existența unui organism vamal de-sine-stătător la Dunărea de Jos. Textul inscripțiilor fiind binecunoscut și abundent comentat în repetate rînduri¹², ne vom mărgini aici să evidențiem doar aspectele care ne interesează din punctul de vedere al intervenției de față. Caracterul inscripțiilor este foarte clar: la încercările concesionarilor vămii romane de a impune histrienilor taxe în zona Deltei, locuitorii Histriei fac apel la guvernatorii Moesiei pentru a li se regle-

⁵ Al. Suceveanu, Pontica, IV, 1971, p. 105—122.

⁶ Idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 47—59.

⁷ I. Barnea, Gh. Ștefan, în *Actes du IV Congrès international d'études sur les frontières romaines. Mamaia 6—13 Septembre 1972*, București-Köln-Viena, 1974, p. 15; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 26; Al. Barnea, RRH, 16, 1977, 4, p. 796.

⁸ Em. Doruțiu-Boilă, St.Cl., 17, 1977, p. 89—100.

⁹ Al. Suceveanu, Pontica, IV, p. 110.

¹⁰ Idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 47—51.

¹¹ Idem, Pontica, IV, p. 106. De altfel, Al. Suceveanu atrage atenție pentru prima oară, după știința noastră, că un proces de o asemenea complexitate cum este acela al anexării Dobrogei nu putea să se realizeze decât pe parcursul mai multor etape.

¹² D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 67 și 68, cu toată bibliografia; vezi însă și comentariile aceluiași autor din *Contribuții*², p. 349—385.

menta această problemă, în virtutea unor mai vechi drepturi ale lor în regiunea amintită. Scrisorile guvernatorilor Moesiei către histrieni garantează acestora din urmă dreptul de a pescui în Deltă și de a exploata în folosul lor lemnul de pin pentru fâc, fără a plăti taxe vamale, făcându-se astfel o delimitare între atribuțiile concesionarilor vămii romane și vama locală histriană¹³. Aceasta nu însemna însă că Histria beneficia de o scutire totală de taxe, pentru toate celelalte produse, în afară de cele stabilite în horotheseie, ea fiind obligată să plătească impozite¹⁴.

În scrisoarea adresată histrienilor de către guvernatorul Flavius Sabinus (50-57 e.n.) se vorbește despre un district vamal numit τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρον ὄχθης τέλος, care se întindea pînă la mare (μέχρι θαλάσσης)¹⁵.

Pe de altă parte, în decretul lui Laberius Maximus din 25 octombrie anul 100, este amintit un anume Charagonius Philopalaestrus¹⁶, care avea funcția de *conductor publici portori ripae Thraciae*. În concepția lui V. Pârvan, prima formulă ar reprezenta cea mai veche atestare a unei rețele de stațiuni vamale de-a lungul Dunării, în timp ce *portorium ripae Thraciae*, întemeiat după părerea sa sub Domițian, constituia un district vamal pentru porțiunea corespunzătoare Moesiei Inferior¹⁷. Mai târziu, s-a încercat a se dovedi că *portorium ripae Thraciae* este o circumscriptie vamală de sine stătătoare înființată în anul 46 e.n., presupusul an al anexării Dobrogei. În contextul acestei opinii, expresia *portorium ripae Thraciae* își găsește echivalența tocmai în acel τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρον ὄχθης τέλος¹⁸ din aceeași inscripție. Alți autori au mers chiar mai departe, afirmînd că nu este exclus ca districtul vamal mai sus amintit să fi fost înființat în timpul mandatului regilor odrisi în Dobrogea¹⁹, fie la o dată oricum anterioară anului 47 e.n., anul primei scrisori din horotheseie²⁰.

¹³ Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (sec. I—III e.n.)*, București, 1977, p. 112.

¹⁴ *Ibidem*, p. 113; vezi de altfel încă V. Pârvan, AARMSI, ser. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 577—578.

¹⁵ D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 68, r. 16—17.

¹⁶ Acest personaj mai apare menționat într-o inscripție votivă fragmentară descoperită la Novae și integrită de către H. Nesselhauf, *Epigraphica*, I, 1939, p. 334 astfel: *invicto / deo / Melichrisus / P. Cargoni / Philopalaestri [cond. port. ripae Thraciae] / servus vilicus possuit*.

¹⁷ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 592—593. Editorul celebrei hotărâni histriene socotea că menționarea unui *portorium ripae Thraciae* la anul 100 ar putea constitui un argument în favoarea coborîrii datei de înființare a circumscripției vamale a Illyricului, care pînă la vremea sa era plasată în timpul lui Hadrian. De fapt, V. Pârvan făcea confuzie între *publicum portorium ripae Thraciae* și *publicum portorium Illyrici*, circumscripții vamale distincte.

¹⁸ D. M. Pippidi, DID, I, p. 315—316; Idem, *Contribuții*, p. 373—376. Cf. și F. Vittinghoff, RE, XXII/1, 1953, s.v. *Portorium*, col. 359, care se pronunță cu rezervă asupra acestei echivalențe. Aceeași dată de înființare a acestei circumscripții vamale o găsim la Em. Condurachi, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontieres romaines*. Mamaia, 1974, p. 84.

¹⁹ R. Vulpe, *op. rit.*, p. 55.

²⁰ Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 20.

Același important document epigrafic histrian ne lămurește asupra întinderii circumscripției vamale *ripa Thraciae* și anume de la hotarele *canabae*-lor de la Dimum pînă la mare²¹. Dacă asupra acestor limite nu pare să mai stăruie nici o umbră de îndoială, în ceea ce privește teritoriul care ar fi făcut parte din organismul numit *portorium ripae Thraciae* părerile sînt împărțite. Unii savanți admit că teritoriul circumscripției vamale *ripa Thraciae* este de identificat cu Moesia Inferior²², în timp ce alții socotesc că ar fi mult mai probabil ca *ripa Thraciae* să reprezinte de fapt teritoriul getic atașat de către Augustus la Thracia, delimitat de Dunăre, linia Novae-Hotnica Balcani și Marea Neagră²³. Mult mai plauzibilă ni se pare însă opinia lui S. J. De Laet care consideră că *ripa Thraciae* reprezintă linia vamală stabilită de-a lungul Dunării, birourile vamale din interior (din care avem atestat doar unul la Nicopolis ad Istrum) neapartîndu-i²⁴.

Ajungînd în acest punct al expunerii noastre relativ la organizarea vamală din Dobrogea secolului I e.n., trebuie să atragem atenția asupra unor deficiențe în argumentarea celor ce s-au ocupat de începuturile acestei rețele vamale. În primul rînd, așa cum s-a putut observa, întemeierea circumscripției vamale *portorium ripae Thraciae* este plasată în anul 46, deși s-a arătat că această datare nu este pe deplin confirmată și deci nu este sigură. În al doilea rînd, se pornește de la premisa că expresia τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρὸν ὄχθης τέλος din horothésie este corespondentul în limba greacă a celui *publicum portorium ripae Thraciae*, corespondență care este după părerea noastră discutabilă. Iată care ar fi obiecțiile noastre la cele de mai sus, precum și la alte păreri exprimate în decursul timpului²⁵.

1. Este greu de admis semnul egalității între τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρὸν ὄχθης τέλος și *portorium ripae Thraciae* numai pentru considerențul că aceste expresii apar în aceeași inscripție. Cert este că dacă *portorium ripae Thraciae* ne apare ca un organism vamal deja constituit în anul 100 și condus de un *conductor* după sistemul cunoscut de arendare

²¹ D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 63, r. 72.

²² J. Marquardt, *op. cit.*, p. 303; R. Cagnat, *Études historique sur les impôts indirects chez les Romains jusqu'aux invasions barbares*, Paris, 1882, p. 21; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 111, toți urmînd de fapt comentariul lui Th. Mommsen, din CIL, III, p. 142. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 97, nota 23, arată că „rețeaua vamală a malului Dunării” nu putea să nu cuprindă și întregul teritoriu al Dobrogei.

²³ A. von Premerstein, *op. cit.*, p. 178; C. Patsch, *op. cit.*, p. 94; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2409; A. Dóbbó, *Archaeologiai Ertésítő*, III, 1940, 3—4, p. 187.

²⁴ S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 204. Această afirmație este întărită de numele însuși al circumscripției vamale (*portorium ripae Thraciae*), ceea ce sugerează în primul rînd o fișie de teritoriu.

²⁵ Sintem datori să amintim că într-o scurtă prezentare generală a vămilor Dobrogei romane, pe care am realizat-o în urmă cu cîțiva ani (O. Bounegru, *Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol*, XVII, 1930, p. 579—583) am admis ca atare anul 46 ca dată de întemeiere a circumscripției vamale *ripa Thraciae*, fără să aprofundăm acest subiect.

a vămilor la sfârșitul secolului I și începutul celui următor acelor *conductores*²⁶, prima formulă este destul de vagă și oricum neatestată în alte izvoare. Pe de altă parte, este mult mai indicat să echivalăm această expresie prin *portorium ripae Danuvii*²⁷ și nicidecum prin *portorium ripae Thraciae*. Nu este mai puțin adevărat că, acceptînd prima expresie s-ar putea obiecta că atît *portorium ripae Danuvii* cît și *portorium ripae Thraciae* au fost circumscripții vamale care au ființat în a doua jumătate a secolului I e.n. aproximativ în cadrul aceluiași limite, ceea ce desigur nu este probabil. După părerea noastră, din moment ce despre *portorium ripae Danuvii* nu face referire nici un alt document epigrafic sau istoric, acesta nici măcar nu a existat vreodată. O sugestie de compromis, pentru că în stadiul actual al documentației altă explicație nu poate fi dată, sugestie care ar avea caracterul unei eventuale ipoteze, necontrolabilă firește, ar fi aceea că τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστὸν ὄχθης τέλος ar reprezenta un district vamal înțemeiat de către romani în zona gurilor Dunării și pe litoral, zonă care foarte probabil este înglobată sistemului politic roman odată cu anexarea cetăților grecești la începutul secolului I e.n.²⁸; această zonă se găsea în jurisdicția unui presupus *praefectus orae maritimae* sau poate a unui la fel de ipotetic *praefectus ripae (Thraciae)*²⁹. Cu alte cuvinte, ne apare verosimilă opinia potrivit căreia cetățile grecești de pe litoral să fi fost incluse într-o circumscripție vamală încă de la anexarea lor, circumscripție care îngloba și gurile Dunării.

Numai în acest caz se pot explica acele litigii vamale apărute între histrieni și acea „vamă a ținutului Dunării“, litigii care, fiind deja semnalate guvernatorilor Moesiei în anul 47, presupun oricum o existență anterioară a circumscripției vamale. Dacă adăugăm la acestea faptul că anexarea cetăților grecești este sigur anterioară cu cel puțin cîteva decenii față de restul teritoriului, inclusiv linia Dunării, ne apare și mai clar că din punct de vedere vamal acestea se găseau într-un organism separat, a cărui denumire și organizare ne scapă deocamdată. În cadrul acestei circumscripții, cetatea Histria figura desigur și ea cu un birou vamal³⁰.

²⁶ S. J. Laet, *op. cit.*, 384—402.

²⁷ Către o asemenea interpretare înclină și H. Nesselhauf, *op. cit.*, p. 335, deși mai departe el dă termenului de *ripa Thraciae* o accepțiune mai largă, înglobînd și teritoriul din apropiere. Singurul inconvenient al acestei interpretări este că, îndeobște în antichitatea greco-romană *Danuvius* era numită Dunărea pe cursul ei mijlociu, iar pentru Dunărea de Jos era utilizat cu precădere numele de *Istros*, vezi Strabon, 7, 3, 13 (C 304—305); Pomp. Mela, 2, 1, 4; Ptolemeu, 3, 8, 1.

²⁸ D. M. Pippidi, DID, I, p. 249 și urm.

²⁹ Asupra acestei spinoase probleme, vezi în ultimă instanță Al. Suceveanu, *Ponica*, IV, p. 114—115; Idem, RRH, 13, 1974, 2, p. 220—222.

³⁰ Al. Suceveanu, *Viața economică...*, p. 113 și 151, presupune existența simultană la Histria a unui birou al vămii locale și a unuia al vămii romane. Este de fapt reluată o opinie mai veche a lui V. Părvan, *op. cit.*, p. 577, potrivit căreia privilegiul acordat histrienilor prin decretul lui Laberius Maximus era acela de a percepe în folosul propriu acel presupus τελώνιον τῆς ἑχθροῦς, care este considerat a fi portoriul autonom. Această presupunere este tentantă, dar, din păcate, imposibil de verificat deocamdată, din moment ce textul horothesiei nu ne sugerează, oricît ne-am strădui, acest lucru.

2. Chiar dacă am admite că formula prin care este desemnată „vama Dunării“ din scrisoarea lui Flavius Sabinus către histrieni ar putea fi tradusă prin *portorium ripae Danuvii*, lucru care oricum este greu de presupus³¹, ar fi foarte greu de acceptat o eventuală echivalență între această expresie și *portorium ripae Thraciae*, așa cum a fost numai sugerat de către unii cercetători³² sau explicit formulat de către alții³³. Aceasta pentru că *ripae Danuvii* menționată în mai multe inscripții³⁴, reprezenta un organism premergător organizării definitive a frontierei fluviale care, după cum pare să rezulte dintr-un recent examen amănunțit al problemei, trebuie plasat în Pannonia la sfârșitul secolului I e.n.³⁵

3. Atunci când s-a presupus existența unei rețele vamale pe linia Dunării încă din prima jumătate a secolului I e.n.³⁶ nu s-a ținut cont de mai multe aspecte ale problemei. Indiferent de data la care Dobrogea (cu excepția litoralului) este anexată la Moesia, trebuie evidențiat de la bun început că o circumscripție vamală presupune în primul rând stabilirea mai multor birouri vamale pentru perceperea taxelor, despre care, în treacăt fie spus, nu avem nici cea mai vagă informație la Dunărea de Jos, în epoca amintită. Mai mult decît atît, după o regulă ce nu cunoaște excepție, acele *stationes* ale portoriului de la frontierele Imperiului erau dublate de *stationes* de beneficiari, deci de posturi militare care supravegheau traficul vamal, iar flota romană participa la operațiunile de control³⁷. Or, în Dobrogea primei jumătăți a secolului I e.n. nu poate fi vorba despre o persistență a armatei romane³⁸, primele unități auxiliare stabile fiind semnalate abia în vremea lui Vespasian³⁹. Cît despre *classis Flavia Moesica*, trecînd peste caracterul oarecum episodic al evenimentelor din anul 12 e.n.⁴⁰, prezența efectivă a sa în zona Dunării de Jos nu poate fi dovedită decît tot în timpul lui Vespasian⁴¹. Pe de altă parte, existența unor birouri vamale anterioare organismului provincial nu-și găsește o justificare deplină. Prin aceste puncte pătrundeau în interiorul provinciei mărfuri aduse pe Dunăre din diferite zone⁴²; or, aceasta implică o intensă viață romană stabilită în Dobrogea încă înainte de crearea provinciei Moesia care să asigure asimilarea acestor mărfuri, afirmație ce trebuie puțin nuanțată.

³¹ Vezi nota 27.

³² Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 97—98.

³³ D. Knibbé, *JÖAI*, 49, 1968—1971, Beibl., col. 9—15.

³⁴ Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, loc. cit.

³⁵ Al. Suceveanu, *SCIVA*, 30, 1979, p. 56—59.

³⁶ Vezi notele 19 și 20.

³⁷ S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 208.

³⁸ A. Aricescu, *op. cit.*, p. 25.

³⁹ *Ibidem*, p. 31.

⁴⁰ Ovidiu, *Ex Ponto*, 1, 8, 11—20.

⁴¹ A. Aricescu, *op. cit.*, p. 70. O părere contrară o găsim la H. C. Starr, *The Roman Imperial Navy, 31 B.C. — A.D. 324*, ed. a II-a, Cambridge, 1960, p. 132—133.

⁴² Se apreciază că o cantitate deloc neglijabilă de mărfuri aduse din Asia Mică sau din alte zone situate în estul Imperiului era transportată pe Dunăre, vezi E. Gren, *Kleinasien un der Östbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941, p. 36.

4. Presupunând că în anul 46 e.n. Dobrogea este anexată la Moesia, ni se pare dificil de admis ca în același an să fi fost riguros organizată rețeaua vamală pe Dunăre, pentru ca imediat, în anul 47 (anul primei scrisori din horrothesie), să-i găsim pe histrieni în conflict cu reprezentanții acestei circumscripții vamale. De altfel, din textul scrisorii lui Tullius Geminus rezultă cu destulă claritate, după cum am arătat, că litigiul dintre histrieni și vama dunăreană în accepția de τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρον ὅχθους τέλος era oricum anterior anului 47 e.n.

Revenind acum la circumscripția vamală cunoscută sub numele de *portorium ripae Thraciae*, considerăm că aceasta este prima formă de organizare vamală în zona Dunării de Jos. Ea apare clar menționată în horrothesia histriană în anul 100 și apoi, într-un context pe care îl vom sublinia de îndată, până la jumătatea secolului al II-lea e.n. Momentul înființării acestui *portorium* trebuie căutat, în contextul considerațiilor de mai sus, în timpul domniei lui Domițian⁴³. Am văzut că acest organism vamal era arendat unui *conductor*, în persoana celui Charagonius Philopalaestrus; am văzut, de asemenea, că zona de exercitare a funcției acestuia, care corespunde limitelor circumscripției, era de la Dimum până la mare. Este poate momentul să arătăm aici că nu ni se pare întâmplător faptul că abia după înființarea acestui *portorium ripae Thraciae* reîncepe conflictul conducătorilor acestui organism cu locuitorii Histriei⁴⁴, care mai avuseseră de luptat pentru drepturile lor străvechi și la jumătatea secolului I e.n., conflict ce este ferm rezolvat de către Laberius Maximus prin decizia sa ca vama să se perceapă numai pe porțiunea [a finibus ca] *nabarum Dimensium usque* [ad mare...].

S-a stabilit pe baza câtorva inscripții că în momentul de față avem atestate birouri vamale în cadrul acestei circumscripții la Novae, Durostorum, Capidava și Histria⁴⁵. La prima vedere, exceptând Histria care iese de la bun început din discuție, după cum s-a arătat mai sus, celelalte trei localități par a fi avut într-adevăr birouri vamale, având în vedere și poziția lor geografică. Trebuie să precizăm însă că numai pe baza inscripțiilor în discuție nu se poate afirma cu certitudine că la Novae, Durostorum

⁴³ Acest lucru fusese semnalat încă de către V. Pârvan, *op. cit.*, p. 592. Pentru extinderea nejustificată a termenului, vezi nota 17.

⁴⁴ Ne întrebăm care să fi fost caracterul celui presupus *portorium Halmyridis et Peuci* din rindurile 69—70 ale horrothesiei? Să fie oare acesta un district parte integrantă din *portorium ripae Thraciae*, cum presupune V. Pârvan, *op. cit.*, p. 593? Un răspuns decisiv la această problemă este sortit, la momentul acesta, a se lavi de greutatea insurmontabile.

⁴⁵ S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 204—205.

și Capidava existau birouri vamale aparținătoare aceluia *portorium ripae Thraciae*⁴⁶.

Cîndva, în decursul domniei lui Hadrian, are loc o fuziune între *publicum portorium ripae Thraciae* și *publicum portorium Illyrici*⁴⁷, acesta din urmă reprezentînd o mare circumscripție care îngloba mai multe provincii și asupra căreia se mai poartă încă numeroase discuții⁴⁸. Circumscripția nou creată, numită oficial *portorium Illyrici utriusque et ripae Thraciae*, apare menționată în mai multe inscripții, dintre care cîteva sînt ridicate în cinstea lui T. Iulius Saturninus care, probabil între 155 și 161, a deținut funcția de *conductor*⁴⁹, iar una pentru cei trei frați Iulii (Ianuarius, Capitonius și Epaphroditus), care arendau în comun acest district vamal⁵⁰. Acestea ar fi deci ultimile mențiuni ale circumscripției vamale *portorium ripae Thraciae* după unirea sa cu *portorium Illyrici*.

Rezumînd cele spuse pînă aici, reținem următoarele constatări, al căror grad mai mare sau mai mic de probabilitate rămîne să fie decis de viitoarele cercetări.

În scrisoarea lui Flavius Sabinus către histrieni din anul 50 nu este vorba de *portorium ripae Thraciae*, ci de o altă vamă. Primele măsuri în direcția organizării vamale se iau în cadrul orașelor grecești de pe litoral, eventual inclusiv gurile Dunării, zonă care este mai devreme integrată

⁴⁶ Așa cum a sesizat N. Gostar, SCIV, 2, 1951, 2, p. 167, nu orice inscripție pusă de către un *conductor* sau *procurator* al unui *portorium*, ca și de către funcționari aflați în slujba acestora, poate indica întotdeauna existența unui birou vamal în locul de descoperire a documentului epigrafic. Acest mod de a judeca lucrurile a condus uneori la crearea unei imagini false asupra numărului birourilor dintr-o circumscripție vamală. Putem fi siguri de existența unui birou vamal doar atunci cînd acesta este menționat ca atare. Acest raționament poate fi aplicat atît inscripției de la Novae (AE, 1940, 100), cit și celei de la Capidava (Em. Doruțiu-Boilă, ISM, V, nr. 10). Cit privește inscripția de la Durostorum (CIL, III, 7479) care ne vorbește într-adevăr despre un *servus vilicus stationis Durostorensis*, întregirea din CIL a rîndului 3: *...rus vectig[alis Illyrici]* este tot atît de probabilă ca și aceea a lui S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 205, nota 3: *...rus vectig[alis r(ri)pa(e) T(h)raciae]*, ceea ce lasă loc oricăror supoziții.

⁴⁷ H. Nesselhauf, *op. cit.*, p. 336. Este poate vorba de o politică de unificare a unor mari circumscripții vamale, atîta vreme cit, aproximativ în aceeași perioadă, se produce unirea portului *Quadragesima Galliarum* cu *Portus Lirensis* (vezi în acest sens S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 236).

⁴⁸ Data de întemeiere a acestei circumscripții vamale nu este încă pe deplin clarificată. De la părearea mai veche că circumscripția vamală a Illyricului se constituie în timpul lui Hadrian (A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 185; O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungs Beamten bis auf Diokletian*², Berlin, 1905, p. 85), cercetări mai recente și în primul rînd monumentală lucrare a lui S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 230—231, coboară originile acestuia pînă la începutul epocii imperiale, dar fără a aduce decît argumente de ordin general. Cert este că prima mențiune cit de cit clară a acestei circumscripții vamale datează din vremea lui Claudius (CIL, VI, 1921).

⁴⁹ ISM, V, nr. 10 (Capidava); AE, 1928, 153 (Melta-Moesia Inferior). Am avut recent prilejul de a ne ocupa de interesanta carieră a lui T. Iulius Saturninus (O. Bounegru, Dacoromania, VI, 1981—1982, p. 121—132) cu care ocazie am încercat să demonstrăm că în perioada în care a activat acest personaj vama Illyricului a fost concesionată separat și nu unei asociații de trei sau doi concesionari, cum se admitea pînă acum, pe baza inscripției grav mutilate și pierdută astăzi (I. I. Russu, IDR, III/1, nr. 60).

⁵⁰ CIL, III, 7434=ILS, 1855.

Imperiului decît restul teritoriului dobrogean, măsuri care se concretizează în crearea aceluia organism roman vamal care intră în conflict cu histrienii la mijlocul secolului I e.n.

O rețea vamală la Dunărea de Jos înaintea domniei lui Domițian nu este nici atestată, nici sugerată de alte izvoare. Circumscripția vamală *portorium ripae Thraciae* apare probabil sub Domițian, iar concesionarii ei nesocotesc drepturile histrienilor, ajungîndu-se la un al doilea conflict rezolvat de către Laberius Maximus.

Crearea acestei circumscripții vamale în timpul lui Domițian constituie un argument indirect în favoarea anexării Dobrogei sub Vespasian, întrucît este greu de admis ca o rețea de puncte vamale să fi fost organizată înaintea stabilirii cadrului provincial roman⁵¹.

DIE ANFÄNGE DER ZOLLEINRICHTUNG IN DER RÖMISCHEN DOBRUDSCHA

Octavian Bounegru

Zusammenfassung

Infolge einer erneuten Behandlung des Textes der Horothese des Laberius Maximus gelang der Verfasser zum Schluss, dass es sich im Briefe des Flavius Sabinus an die Histrianer (50 u.Z.) nicht um *portorium ripae Thraciae* handelt, sondern um einen anderen Zoll. Die ersten Massnahmen um eine Zolleinrichtung wurden von den griechischen Küstenstädten getroffen, eventuell die Donaumündung eingeschlossen, d. h. eine Zone, die früher integriert worden ist als das übrige Gebiet der Dobrudscha; derartige Massnahmen konkretisieren sich in der Entstehung jener römischen Zolleinrichtung, die sich gegen Mitte des 1. Jh. u.Z. mit den Histrianern auseinandersetzt. Ein Zollnetz vor Domitian wird von anderen Quellen nicht belegt, noch geben dieselben dessen Existenz zu verstehen. Der Zollbezirk *portorium ripae Thraciae* erscheint vermutlich nach Domitian und seine *Conductores* lassen die Rechte der Histrianer ausser Acht, so dass es zu einem zweiten Konflikt kommt, der schliesslich durch Laberius Maximus gelöst wird.

⁵¹ Nu există nici un exemplu de circumscripție vamală creată înaintea înființării provinciei; pentru confirmare, vezi S. J. De Laet, *op. cit.*, *passim*.